

این کتاب مجموع مقالات متسلسلی است که در سال های ۵۱-۵۲ شمسی در مجله «مکتب اسلام» منتشر شده است. استاد با توجه به گستردگی مضامین موجود در نهج البلاغه، آگاهانه تعبیر «سیری در نهج البلاغه» را برگزیده است؛ چرا که کار خود را در حد یک «سیر» و «گردش» در نهج البلاغه می دانسته است.

کتاب، علاوه بر مقدمه، دارای هفت بخش است: کتابی شگفت، الهیات و ماوراء الطبیعه، سلوک و عبادت، حکومت و عدالت، اهل بیت و خلافت، موعظه و حکمت، دنیا و دنیا پرستی.

استاد در مقدمه، نحوه آشنایی خود با نهج البلاغه را روایت می کند. او از بیگانگی خود و دیگر طلاب با دنیای نهج البلاغه سخن می گوید. او از این غفلت به عنوان یک آسیب یاد می کند: «نهج البلاغه در دیار خودش، در میان شیعیان علی، در حوزه های علمیه شیعه «غریب» و «تنها» است همچنانکه خود علی غریب و تنهاست. بدیهی است که اگر محتویات کتابی و یا اندیشه ها و احساسات و عواطف شخصی با دنیای روحی مردمی سازگار نباشد، این کتاب و یا آن شخص عملاً تنها و بیگانه می ماند هر چند نامشان با هزاران تجلیل و تعظیم برده شود. ما طلاب باید اعتراف کنیم که با نهج البلاغه بیگانه ایم؛ دنیای روحی ای که برای خود ساخته ایم دنیای دیگری است غیر از دنیای نهج البلاغه».

بخش اول کتاب با عنوان «کتابی شگفت» به توصیف نهج البلاغه اختصاص دارد. استاد در این بخش، یادآور می شود که بیانات و نگاشته های امیرالمؤمنین (ع)، منحصر به آنچه سید رضی در نهج البلاغه گردآوری نموده است، نیست. استاد در این بخش، دو امتیاز کلام امیرالمؤمنین (علیه السلام) را یکی زیبایی، فصاحت و بلاغت و دیگری چند بعدی بودن می داند و به توضیح آنها می پردازد. همچنین در این بخش، دیدگاه بزرگان ادب و سخنوری عرب در توصیف زیبایی و برجستگی محتوایی نهج البلاغه آمده است.

موضوع بخش دوم «الهیات و ماوراء الطبیعه» است. قسمتی از مباحث نهج البلاغه در این زمینه از نوع مطالعه در مخلوقات و آثار صنع و حکمت الهی است. اما بیشتر بحث های نهج البلاغه درباره توحید، بحث های تعقلی و فلسفی است. استاد به بی سابقه بودن طرح برخی از مباحث توحیدی نهج البلاغه اشاره و فهرستی از این موضوعات را ارائه می نماید. همچنین فصلی را در این بخش به تبیین «ارزش تعقلات فلسفی در مسائل ماوراء الطبیعی» اختصاص داده اند. استاد مطهری دیدگاه کسانی که معتقدند روح اسلام با تجزیه و تحلیل های عقلی در مسائل ماورایی مخالف است، یا توانمندی عقل را در ورود به این عرصه مورد انکار قرار می دهند، نقد و رد می کند.

بخش سوم اثر به موضوع سلوک و عبادت اختصاص دارد. در این بخش، ضمن معرفی سایر برداشت ها، تلقی عارفانه عبادت در نهج البلاغه روایت شده است. در این بخش از «یاد حق» به عنوان ریشه همه آثار معنوی اخلاقی و اجتماعی عبادت یاد شده است.

بخش چهارم با عنوان «حکومت و عدالت» به تبیین این دو مفهوم و ارتباط آن دو می پردازد. از نکات قابل توجه این است که استاد این دو مفهوم را جداگانه مورد بررسی قرار نداده است بلکه به درستی و به پیروی از نهج البلاغه این دو مفهوم را در پیوند با یکدیگر می نگریسته است. استاد در این بخش هم به ضرورت وجود حکومت اشاره می کند و هم ارزش و اعتبار آن را در نسبت با عدالت توضیح می دهد.

«اهل بیت و خلافت» موضوع بخش پنجم کتاب است. استاد مطهری در این بخش، مجموعه مباحث نهج البلاغه مرتبط با این موضوع را در ضمن چهار مسئله معرفی نموده است: مقام ممتاز و فوق عادی اهل بیت و اینکه علوم و معارف آنها از منبعی فوق بشری سرچشمه می گیرد، احقیقیت و اولویت اهل بیت و از آن جمله شخص امیرالمؤمنین (علیه السلام) به امر خلافت، انتقاد از خلفا و فلسفه اغماض و چشم پوشی علی (علیه السلام) از حق مسلم خود.

«موعظه و حکمت»، عنوان بخش ششم نهج البلاغه است. به تعبیر استاد مطهری، بزرگ‌ترین بخش نهج البلاغه، بخش موعظه است که تقریباً نیمی از این بخش را تشکیل می‌دهد. استاد در ابتدای این بخش گزارشی از موعظه در ادبیات عربی و فارسی ارائه و نیز تفاوت‌های موعظه با حکمت و خطابه را بیان می‌کند و برای نمونه و به جهت آشنایی با منطق امیرالمؤمنین دو موضوع تقوا و زهد را مورد بررسی قرار می‌دهد.

«دنیا و دنیاپرستی» بخش آخر کتاب است که از حیث طبیعت موضوع در ردیف موعظه و حکمت قابل طرح بوده و شاید تفصیل این بحث موجب شده است تا بخشی جداگانه به این موضوع اختصاص یابد. نحوه تحلیل استاد مطهری از زهد و دنیا و دنیاپرستی در این اثر را باید از جلوه‌های بارز عقلگرایی استاد در تبیین مفاهیم دینی برشمرد.